

Jelige: aranyközépszerző

Prózapoeitika összefüggések és a nevetés jelenségének vizsgálata Füst Milán *Nevetők* című kisregényében

1. Bevezetés

Füst Milán 1918-ban megjelent *Nevetők*¹ című műve a modernség egyik korai alkotása. A kisregényben egy olyan komplex rendszer bontakozik ki, mely több szinten árnyalhatja a modernségnek a személyiség kiismerhetetlenségével és az én töredezettségével kapcsolatos tapasztalatait. Dolgozatomban a *Nevetők* című kisregény prózapoeitika összefüggéseit vizsgálom, valamint a nevetés jelenségének elemzésére is kitérek. Kutatásom során az alkalmazott elbeszéléstechnikát kívánom összekapcsolni a megjelenített motívumrendszer, a lélektaniség és a szereplők között kialakuló kapcsolati hálózat vonatkozásaival. Bemutatom a szöveg narratív szintjeit, melyben kitérek az extradiegetikus és az intradiegetikus elbeszélők szólamainak elemzésére. Tárgyalni fogom a homodiegetikus elbeszélők között húzódó párhuzamosságot és ennek tükrében vizsgálom a regény lehetséges analitikus értelmezését. Ezek alapján dolgozatomban a következő kérdéseket fogom megválaszolni: Hogyan jellemezhető a *Nevetők* című regény elbeszéléstechnikája? Milyen típusú elbeszélőket jelenít meg Füst? Milyen párhuzamos motívumokat fedezhetünk fel az extradiegetikus elbeszélő és az intradiegetikus narrátor szólamai között? Hogyan befolyásolhatja, alakíthatja az elbeszélés rétegeinek jellegzetes felépítése a regény lélektani értelmezését? Milyen módon alakulnak a szereplők közötti kapcsolatok? Minek a kifejezőeszköze a nevetés a regényben? Hogyan jön létre egy olyan komplex kompozíció, melynek a nevetés a szervezőeleme? Ezen kérdések mentén azt kívánom bebizonyítani, hogy a megválasztott elbeszélésmód illeszkedik a kialakított motívumhálózat, a szereplők közti merev viszonyrendszer és a lehetséges lélektani olvasat aspektusaihoz. A narratológiai szempontok segítségével a kétféle elbeszélői szint egyszerre párhuzamos és ellentétes jellegét fogom alátámasztani. Valamint azt is igazolom, hogy a regényt átjáró nevetés jelensége képes az olvasóban a szöveg egységességének képzetét kelteni. Az elbeszélésmód, a motívumok, a lélektaniség és a szereplők közti hierarchia vizsgálata során levont következtetéseket a regény egészét meghatározó nevetés jelenségének elemzésével árnyalom. A prózapoeitika összefüggések elemeinek vizsgálatával a regény komplexitását mutatom be.

¹ FÜST Milán, *Nevetők*, Nyugat, 1918/6.

Fontos kiemelni, hogy a *Nevetők* több szövegváltozatban is megjelent, azonban a variánsok között nincs akkora eltérés, hogy külön műként kezeljük azokat. Az első kiadást követően a szöveg átdolgozva 1920-ban, majd 1949-ben került újbóli kiadásra.² Dolgozatomban csak a vizsgált prózapoétikai összefüggések szempontjából releváns eltéréseket emelem ki. A három szövegváltozat közti jelentősebb különbségekre a vonatkozó szöveghelyeken reflektálni fogok.

2. A *Nevetők* című regény sajátos elbeszélismódjának és összetett motívumrendszerének lélektani vonatkozásai

2.1. A *Nevetők* narrátorainak jellemzése

A következőkben a genette-i terminológia³ segítségével elemzem a *Nevetők* elbeszélismódját, melynek motivikus megoldásait párhuzamba állítom a lehetséges lélektani olvasatokkal. Füst Milán a *Nevetők* című regényében egy összetett elbeszélői hálózatot alkot meg. A történet elbeszélői a szereplők közé tartoznak, így két homodiegetikus⁴ narrátor szólamát olvashatjuk. A narratív szerkezetet tovább bonyolítja, hogy a homodiegetikus narrátorok saját elbeszélésükben korábbi önmaguk emlékeit is megszólaltatják. Így a jelen és a múlt idősíkjai párhuzamosan idéződnek meg, mivel a narrátorok korábban átélt pillanatokra is reflektálnak. Az idősíkok jelöletlen összemosása a személyiség töredezettségével, állandó változásának jelenségével hozható kapcsolatba. A felidézett történetekben eltérő személyiségállapotok kerülnek bemutatásra, mely sajátosság jelzi az emlék-elbeszélők megbízhatatlanságát.⁵ Ez az emlékező jellegű, homályos történetelbeszélés Füst későbbi *Feleségem története*⁶ című regényében is megjelenik.⁷

Az emlékelbeszélést az extradiegetikus narrátor, Jenő kezdi, aki Andorral való barátságának történeteit meséli el. Jenő visszatekintő szólama egyfajta sajátos keretet alkot a műben.⁸ Ebbe a keretbe ékelődik be az intradiegetikus elbeszélő szólama, ami a cselekmény hordozója.⁹

² SCHEIN Gábor, *Egy átírás története* = S. G., *Füst Milán*, Budapest, Jelenkor, 2017, 395–416.

³ Gérard GENETTE, *Narrative Discourse. An Essay in Method*, Ithaca–New York, Cornell University Press, 1980.

⁴ *Uo.*, 51.

⁵ SCHEIN Gábor, *Nevetők és boldogtalanok. Füst Milán művészete 1909–1927*, Budapest, Akadémiai, 2006, 288.

⁶ FÜST Milán, *Feleségem története*, Budapest, Fekete Sas, 2010.

⁷ Füst Milán *Nevetők* című regényét több szempontból is a *Feleségem története* című regény előfutárának tekinthetjük. Ilyen lehet például a kapitány alakjának megjelenítése vagy az emlékező jellegű történetelbeszélés.

⁸ SZABÓ Gábor, *Napozz Holddal! – analízis. Füst Milán: Nevetők* = „egy csonk maradhat.” *Tanulmányok az 1920-as évek magyar irodalmából*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, HORVÁTH Csaba, SZITÁR Katalin, TÖRÖK Lajos, Ráció, 2004, 173.

⁹ Gérard GENETTE, *Narrative Discourse. An Essay in Method*, Ithaca–New York, Cornell University Press, 1980, 210, 228.

Andor a belső történetben Melával való szerelmének eseményeit mutatja be.¹⁰ Az elbeszélők kettéválasztása a szerkezet töredezettségét eredményezi.¹¹ Azonban az egységesség érzetét megteremti a kerettörténetben és a belső történetben is fellelhető, párhuzamos motívumrendszer. A poétikai egységesség megőrzésére szolgálhat a felkínált lélektani értelmezés is, melyről a későbbiekben bővebben értekezem.¹² A következőkben Jenő, majd Andor szólamának jellegzetes motívumait kívánom bemutatni, valamint a párhuzamos szimbolika mentén a narratív szintek viszonyait is elemzem.

2.2. A kerettörténet és a belső történet párhuzamai – A motívumrendszer lélektani vetülete

A *Nevetők* főszereplői elbeszélői pozíciójuk függvényében alakítják az eseményeket, hiszen Jenő és Andor tudatán átszűrve ismerjük meg a történeteket. Az emlékelbeszélések mindkét narrátor esetében hasonló motívumokkal dolgoznak, amelyek alapján többszöri párhuzamot vonhatunk az extradiegetikus (Jenő) és az intradiegetikus elbeszélő (Andor) szólamai között. A kerettörténetben Jenő visszaemlékezéseit olvashatjuk, melyekben barátjával, B. A.-val átélte meghatározó életeseményeket mesél el. Jenő és Andor karakterének lételeme a csavargás, a kódorgás toposza: „B. A., akivel együtt töltöttük, kószáltuk át kamaszkorunkat.”¹³ Ezekben a pikareszk jellegű történetekben Jenő és Andor bolyongásainak középpontjában a tréfa, a csínytevés áll. A vándor csínytevő karakterek toposza figyelhető meg Jenő és Andor kettőse kapcsán. Fontos kiemelni, hogy külön-külön Jenő és Andor sem pikárok-karakterek, ez a jellegzetesség csak akkor bontakozik ki, mikor együtt bolyonganak.

A tréfa és a nevetés több szinten is meghatározó mindkét karakter történetében. A külvilág felé elkövetett csínyek képezik Jenő és Andor barátságának alapját, ugyanakkor a két szereplő között is tetten érhető ez a jelenség. A regény külső világában az élcelődés mulatságnak indul, majd a szereplők belső világában, a személyiség torzulásával a tréfa fogalmának jelentése fokozatosan átalakul és kifordul.¹⁴ Ilyen határhelyezettel találkozhatunk a cukrászdás jelenetnél, melynek során a szereplők hosszabb idő után újra találkoznak, és Andor köszönés helyett kétszer fejbe veri botjával Jenőt. Ennek hatását Jenő a következőképpen foglalja össze: „ilyet már nem szabad csinálnia. Ez már nem mulatság, ez már valami egyébvel határos...”¹⁵ A vicc fogalmának kifordulását fokozza a közös csínytevő kószálás egy hasonló határhelyezete, mikor

¹⁰ GINTLI Tibor főszerk., *Magyar Irodalom*, Budapest, Akadémiai, 2010, 708.

¹¹ ANGYALOSI Gergely, *Az életmű egysége – Füst Milánról* = A. G., *Az állandó és a változó*, Budapest, kiadó, 2020, 147.

¹² SCHEIN Gábor, *Nevetők és boldogtalanok. Füst Milán művészete 1909–1927*, Budapest, Akadémiai, 2006, 285.

¹³ FÜST Milán, *Nevetők*, Budapest, Athenaeum, 1920, 3.

¹⁴ JUHÁSZ Erzsébet, *A Füst Milán-i nevetés*, Híd, 1988/4 szám., 964.

¹⁵ FÜST Milán, *Nevetők*, Budapest, Athenaeum, 1920, 23.

„a szél fiai”¹⁶ megteszik utolsó hajnali sétájukat. Ennek során Andor képlékeny vallomást tesz egy általa elkövetett gyilkosságról. Az átverés lehetősége ismét keserűen kíséri a kódorgókat, hiszen Andor úgy tesz, mintha a gyilkosság története csak egy végső ugratás lenne.¹⁷

A *Nevetők*ben a két szereplő bolyongása egyszerre időszakos és felszínes tréfa, ami később, az események előrehaladtával, állandó útkereséssel és az örök elveszettség érzésével párosul.¹⁸ Ez a kettősség a kerettörténet egyik fontos szervezőeleme: „Éreztem, hogy másfajta vagyok, hogy nem nekem való ez az élet, – de úgy látszik, mégsem voltam másfajta, – vagyis ilyen is tudtam lenni.” – fogalmaz Jenő.¹⁹ A kószálás a személyiség alakulását, a végtelen útkeresést reprezentálja. Jenő kezdetben magára talál barátjában, azonban ez csak pillanatnyi. Az idő múlásával az elveszett céltalanság életének alapvető sajátossággá válik, mely a belső történetben szintén tetten érhető. Ahogy lelki állapota egyre inkább instabilabb, úgy lesz az elveszettség képét közvetítő bódorgás is egyre zavarosabb. Andor történetében a kódorgás azt eredményezi, hogy a szereplő még inkább elveszik saját személyiségében. Ezt a hatást a tudatosan megválasztott „süketen bolyongtam”²⁰, „üres fejjel ödöngtem”²¹ szókapcsolatok tovább erősítik. A csavargást kísérő züllés, haszontalanság motívumai mindkét karakter belső és külső világának is szerves részét képezik. A belső személyiségtorzulás a karakterek életminőségét is meghatározza. Ez abban nyilvánul meg, hogy az extradiegetikus elbeszélő, Jenő hasonul barátja újságolvasó, dohányzó, leckemásoló szokásaihoz, hanyag és lázadó tulajdonságaihoz: „minden dolgomat elhanyagoltam.”²² Viselkedésének kifordulása, Andorhoz való hasonulása életének mindennapjainak megváltozásához vezet. Ez a lelki állapot, olyan döntéseket eredményez, melyek egy vegetatív, oblomovi élethelyzetet hoznak létre:

[L]egtöbbnyire evés közben jöttek bátrabb, nagyralátó, néha harcias reménységeim; – ilyenkor gondoltam arra, mint fogok fellépni a világban [...] – aztán letettem a kést, villát s nem csináltam semmit.²³

Jenő önpusztító cselekvésképtelensége nagyratörő ambíciókkal párosul, melyek a cselekvés szintjén sosem realizálódnak. Személyiségalakulásának ezen szakaszában a „felesleges emberekre” jellemző művészi különlegességtudat még inkább perifériára sodorja a karaktert.

¹⁶ *Uo.*, 12.

¹⁷ SCHEIN Gábor, *Nevetők és boldogtalanok. Füst Milán művészete 1909–1927*, Budapest, Akadémiai, 2006, 289.

¹⁸ SCHEIN Gábor, *Egy átírás története* = S. G., *Füst Milán*, Budapest, Jelenkor, 2017, 411.

¹⁹ FÜST Milán, *Nevetők*, Budapest, Athenaeum, 1920, 14.

²⁰ *Uo.*, 62.

²¹ *Uo.*, 76.

²² *Uo.*, 19.

²³ FÜST Milán, *Nevetők*, Budapest, Athenaeum, 1920, 20.

Ez az 1920-as szövegváltozat „Itt vagyok nálatok százszor, ezerszer különb”²⁴ betoldásában²⁵ is megfigyelhető. Andor pedig mint mérnök-feltaláló tűnik fel a történetben, találmányai azonban sosem valósulnak meg. Az apátiába süllyesztő önsorsrontás oka mindkettőjükénél az emberi kapcsolatban rejlik. Jenő életének „mérge” Andor, az ő hatására változik meg a kerettörténet elbeszélője. Az intradiegetikus elbeszélő pedig Mela miatt kerül hasonló élethelyzetbe. A bénító érzelmek, a féltékenységek okán Andor élete a Mela utáni kémkedésben merül ki. A „Nyakig úsztam az adósságokban, mert nem dolgoztam semmit”²⁶ sorból arra következtethetünk, hogy a Mela iránt érzett megszállottsága és birtoklási vágya átvette élete felett az uralmat. Mindkét szereplő életében tehát egy másik emberrel való viszony következtében jön létre a szenvedéssel teli dezilluzionista életpizód. A regényben ezt az állapotot jelezheti a dezantropomorfizáció jelensége is, mely mindkét szereplőnél megjelenik. Az elállatiasodásra Jenő a következő módon reflektál: „nyomorúságomban mindenki elhagyott s magam is, mint beteg állat, visszahúzódtam mindenkitől.”²⁷ A kerettörténet narrátora a magány, az egyedüllét és a sanyarú életkörülmények tükrében tekint magára állatként. Andor állatiasságára vonatkozó észrevételei viszont más jelleget mutatnak: a belső történet narrátorának Melával való kapcsolatában alávetett szerepének párhuzamát erősítik. Az alárendelt szerep bestiális jellegét tovább nyomatékosítják az „ő engem *idomított*”²⁸, „megtörtén utána kullogjak”²⁹, „lihegtem a szomjúságtól”³⁰ sorok. Az alárendeltségből való szabadulás szándéka is állatiasságot közvetít. Ez abban a jelenetben is megnyilvánul, mikor Andor „hallatlanul brutálisan”³¹, nevetve kínálja fel Melát egy másik szereplőnek, a kapitánynak: „Tudok magának egy kitűnő kislányt.”³² Az alávetett dezantropomorfizáló szerepből való kitörési kísérletek tetőpontjának tekinthetjük a gyilkosságot, melynek leírásához szintén állatias képek társulnak:

Megragadtam a nyakát, lehajlítottam a fejét s elkezdtem iszonyú erővel csókolni...
lakmározni... Betömtem a száját csókjaimmal... harapdáltam s aztán elkezdtem, mint a
fenevad nyalogatni a kiserkenő vért...³³

²⁴ Uo., 21.

²⁵ SCHEIN Gábor, *Nevetők és boldogtalanok. Füst Milán művészete 1909–1927*, Budapest, Akadémiai, 2006, 282.

²⁶ FÜST Milán, *Nevetők*, Budapest, Athenaeum, 1920, 84.

²⁷ Uo., 21–22.

²⁸ Uo., 60.

²⁹ Uo., 62.

³⁰ Uo., 84.

³¹ Uo., 73.

³² Uo., 73.

³³ Uo., 108.

A *Nevetők*ben vad állatiasság úrrá lesz Andoron, aki az általa elkövetett gyilkosságra a „Lehet, hogy állat vagyok!”³⁴ kijelentéssel reagál. Az elfojtott indulatok, érzelmek ösztönlényszerű, állatias reakciókat váltanak ki a szereplőkből, melyek visszafordíthatatlan cselekedeteket eredményeznek.³⁵

A bestialitás, elállatiasodás problémájának nyomán a gyilkosság, öngyilkosság kérdésköre a regény egyik jelentős elemévé válik, mely mind a kerettörténetet, mind a belső történetet meghatározza. Ez a motívum eltávolító szándékkal, először egy újságcikk kapcsán kerül középpontba, és kicsinyítő tükörként a regény egésze szempontjából teremt fontos összefüggéseket.³⁶ Egy látszólag független, rövid történetet olvashatunk Andor előadásában:

Belgiumban történt, hogy egy ember a bátyját, aki a majorátus ura volt, bezárta a pincébe és befalazta, hogy a vagyont megszerezze. Tizenöt évig egy kötélén eresztett le neki ételt. A bezárt ember tizenöt éven át nedvesítette s a körmeivel vájta a falat, végül feljutott a világba holdfényes éjszaka. Elvadultan, térdig érő szakállal, hunyorgó szemeivel egyenesen a konyhába ment. Vett egy kenyér-kést és a hálószoza felé tartott. Csak egy ember aludt az ágyban, abba gondolkodás nélkül beledöfött. Az öccse felesége volt.³⁷

Az újságcikk távolságtartó jellegét rögtön elveszti azzal, hogy Andor sajátos értékítéletével személyessé teszi a lelkiismereti dilemmát: „Ez alávalóbb lelkületű, mint a gyilkos, – folytatta ő hevesen, – mert ez gyáva volt ölni.”³⁸ Állásfoglalásával legitimálja későbbi tettét, mivel a gyilkosság előtti vívódásának felidézésében is visszatér majd a „burkolt gyávaság”³⁹ elítélése. Ehhez hasonló, a szövegben újra feltűnő visszatérő kérdéskörök közé tartoznak az „Önvédelemből elkövetett gyilkosság”⁴⁰ súlyossága, az igazság, és az irgalom és az erkölcs kereszténységhez is köthető fogalmai. Például a harmadnap-motívum kétszer is megjelenik a regényben. Jenő harmadnap keresi fel Andort, a belső történet elbeszélője pedig harmadnap küldi el Melának a levelét. A keresztény feltámadás motívuma a regényben Jenő és Andor személyiségének megváltozásával rokonítható, mely rendszerint harmadnapra következik be. A narratív szinteket összevetve, azt láthatjuk, hogy az újságban olvasottak kapcsán inkább Andor foglal állást egyértelmű véleményének megfogalmazásával. Andor öngyilkosságról alkotott erkölcsi ítélethozatalának lényege, hogy saját életünk kioltása értelmetlen, mert a halál

³⁴ FÜST Milán, *Nevetők*, Budapest, Athenaeum, 1920, 109.

³⁵ FÜST Milán, *Szexuál-lélektani elmélkedések*, Budapest, Helikon, 1986, 14, 30.

³⁶ ÜRBANIK Tímea, *Téma és technika alakváltozásai Füst Milán Nevetők és A feleségem története című műveiben*, Parnasszus, 2010, 84.

³⁷ FÜST Milán, *Nevetők*, Budapest, Athenaeum, 1920, 101.

³⁸ Uo., 7.

³⁹ Uo., 101.

⁴⁰ Uo., 101.

lehet, hogy nagyobb kint hoz.⁴¹ Ezen diskurzus mentén több kapcsolódási pont is létrejön Fjodor Mihajlovics Dosztojevszkij *Bűn és bűnhődés*⁴² című művével. A halál és az öngyilkosság témájában Raszkolnyikov is egy újságcikk kapcsán jut az „Élni élni, élni”⁴³ konklúzióra:

Hol is olvastam én, – tűnődött Raszkolnyikov, mialatt tovább ment, – azt, a mit egy halálraítelt kivégzése előtt egy órával gondolt és beszélt? Azt mondta, hogy ha csak akkora helyet adnának neki, melyen csupán a két lába elfér s körülötte tenger, örvény, örökös sötétség, elhagyottság, s azt mondanák: egész életén át, ezer évig kell ezen az egy helyen maradnia, akkor is inkább ezt választaná, mint hogy megváltják az élettől egy óra múlva.⁴⁴

Andor az örök szenvedés témakörében ehhez hasonló szituációt vázol fel az 1920-as szövegváltozat betoldásában⁴⁵ a „Mit választanál te, – ha elítélnének arra, hogy egész életedben...egy fürdőkádban kell ülnöd?”⁴⁶ kérdéssel.⁴⁷ Valamint a gyilkosság elméleti síkon való elképzelésekor is hasonlóan eltervezett koncepcióval áll elő. A tettegesség fokán ráadásul a gyilkosság súlyos fizikai és lelki hatásokat vált ki mindkét elkövetőből:

Végre kuszáltan, gyűrötten, félig még alva feltápáskodott [...] nyújtózás közben hirtelenül megsemmisülten tört össze, mint akire rászakad az egész valóság. [...] Ő pedig megöregedve a bánattól leült, nem mint aki gyötrődik, hanem, mint aki gyászol s irtózatot, száraz és pokoli fájdalom sütött a szeméből.⁴⁸

⁴¹ SCHEIN Gábor, *Nevetők és boldogtalanok. Füst Milán művészete 1909–1927*, Budapest, Akadémiai, 2006, 282–283.

⁴² Fjodor Mihajlovics DOSZTOJEVSZKIJ, *Bűn és bűnhődés*, Budapest, Syllabux, 2016.

⁴³ *Uo.*, 136.

⁴⁴ *Uo.*, 135.

⁴⁵ SCHEIN Gábor, *Egy átírás története* = S. G., *Füst Milán*, Budapest, Jelenkor, 2017, 405–406.

⁴⁶ FÜST Milán, *Nevetők*, Budapest, Athenaeum, 1920, 8.

⁴⁷ SCHEIN Gábor, *Nevetők és boldogtalanok. Füst Milán művészete 1909–1927*, Budapest, Akadémiai, 2006, 283. Vö. POSCH Jenő, *Az öngyilkosság lélek- és erkölcsi szempontból*, bibliográfiai adatok hiányoznak és FÜST Milán, *Az öngyilkosságról. Néhány laikus észrevétel Posch Jenő cikkére*, Nyugat, 1921/lapszám, oldalszám: „Ha élni nem volna egyéb, mint folytonos életveszélyben lenni s az öngyilkosság nem egyéb, mint a bizonytalan haláltól való félelemből a biztos halálba menekülni – akkor az öngyilkosság a legnagyobb nonszensz volna. De élni nemcsak ennyi – mert a fájdalom nemcsak az életveszély jele, hanem életünknek talán legpozitívabb tartalma is. S ha számunkra a további életveszély vagy fájdalom, mint életünk további tartalma elviselhetetlennek tűnik, akkor szükségünk van arra az illúzióra, hogy nem abba rohanunk bele, amitől félünk. – S igaz ugyan, hogy Raszkolnyikov egy válságos percében azt érzi, hogy akár a zúgó tenger közepén, egy kietlen sziklán – de mégis élni, élni! – érezzük ezt mi is néha – de vajon mit éreznénk, ha Zeusz ma arra ítélné, hogy hétezer évig a hétkerületi előljárásság egy udvari helyiségében aktát kell másolni? S még felállani sem szabad: – Micsoda illúzió volna akkor a halál!” online: <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00289/08785.htm> (Utolsó letöltés: 2022. 11. 23.)

⁴⁸ FÜST Milán, *Nevetők*, Budapest, Athenaeum, 1920, 47.

Andor, akárcsak Raszkolnyikov, belerokkan a gyilkosság gondolata okozta traumába. Lelkiismerete betegséghez hasonló tünetegyüttest vált ki belőle, szó szerint belebetegszik cselekedetébe, melyet nem bír feldolgozni.

A gyilkosság, öngyilkosság témaköre erősíti a kapcsolatot a narratív szintek között. A belső történet dilemmája összekötő motívumként a kerettörténetet is meghatározza. Az öngyilkosság, gyilkosság motívuma Jenő történetében hangsúlyosan a szöveg elején és a végén jelenik meg.⁴⁹ Az egyik ilyen mozzanat a kisregény legelején található, mikor az „Akartál te már öngyilkos lenni?”⁵⁰ kérdésre, Jenőtől azonnal az „én már többször is”⁵¹ válasz érkezik. A párbeszéd még inkább bensőségessé válik, amikor a „legtitkosabb szégyenlet”⁵² érzések megvallásakor Andor saját halálát kezdi ironikusan fejtegetni, és a következő végkifejletet vázolja fel:

Hát még azt eltalálni, hogy hogyan lesz! A körülményeket [...] Két év előtt még azt gondoltam, hogy öngyilkos leszek [...] Utoljára azt gondoltam, hogy a végén engem valaki mégis csak nagyon be fog csapni [...] Előbb azonban felpofozom, mindenesetre felpofozom azt, aki becsapott...⁵³

Ezen a ponton a halál és a nevetés ellentétesnek tűnő motívumai végérvényesen összekapcsolódnak. A halál jelensége keretként zárja közre a regényt, és teremti meg a kapcsolatot a szöveg különböző részei között. A történet végén, mikor Jenő megismeri Mela meggyilkolásának történetét, elméje még inkább megbomlik, pánikrohamok és lázálmok kínozzák. Andor bűnének lenyomata az ő lelkét is lehorzsolja. Jenő ezen a szinten is hasonul barátjával, megosztozik tettében. A sajátos szerepcserét a regény utolsó jelenete tovább fokozza, hiszen a magát becsapva érző Jenő felpofozza az öngyilkosságot elkövető Andort, ezzel megidézve a regény elején feltűnő, korábbi elképzelt jelenetet:

„Már a küszöbön megfagyott arcomon a nevetés. Ott feküdt az ágyban, halálosan sárga, kimerült arccal, karikás szemekkel és nyitott, fekete szájjal, mint a halott. De a lendület vitt tovább: ugyanabban az iramban ugrottam az ágyhoz és gépies, hangos nevetés közt elkezdtem pofozni. Ütésemre feje lebillent a párnán, – nem mozdult többé, halott volt.”⁵⁴

A regény kezdetén, az újságcikken való elmélkedés során összefonódó nevetés és halál látszólagos ellentétpárja a szöveg során többször megjelenik még, és ezek az előfordulások

⁴⁹ SCHEIN Gábor, *Nevetők és boldogtalanok. Füst Milán művészete 1909–1927*, Budapest, Akadémiai, 2006, 283.

⁵⁰ FÜST Milán, *Nevetők*, Budapest, Athenaeum, 1920, 8.

⁵¹ *Uo.*, 8.

⁵² *Uo.*, 9.

⁵³ *Uo.*, 8.

⁵⁴ *Uo.*, 118.

tudatosan vezetnek végig a szereplők tudatállapotainak változásain. A *Nevetők*ben a cikk nyomán kialakított Andor-féle eszmerendszer a gyakorlat terén megbukik, hiszen a karakter öngyilkossághoz való hozzáállása megváltozik. Ezt a „bár meghaltam volna”⁵⁵, „lehet, hogy megöltem volna magam”⁵⁶ sorok is bizonyítják. Valamint az Andor által előre elképzelt jelenet kifordítva valósul meg a cselekvés szintjén.

Mindezek alapján egy árnyalt motivikus hálózatot fedezhetünk fel, melyben több kapcsolódási ponton alakul ki sajátos viszony a narratív szintek között. A párhuzamos motívumrendszer implicit módon hoz létre közös jellemzőket a kerettörténet és a belső történet közt. A kétféle narráció között korrelatív viszony jön létre, melyben az elbeszélői szövegek az értelmezés szintjén egészítik ki egymást. Az elbeszélői szintek között kialakuló kölcsönösség a szereplők viszonyrendszerében is megmutatkozik. Ennek sajátosságait a következőkben tárgyalom.

3. A *Nevetők* elbeszélésmódjának összekapcsolása az analitikus értelmezéssel és a szereplők viszonyrendszerének elemzésével

A *Nevetők* című kisregényben a sajátos elbeszéléstechnika a szereplők viszonyrendszerében egyszerre párhuzamos és ellentétes összefüggéseket tár fel. A szövegben a narrátorok egy olyan komplex rendszert hoznak létre, melyben a karakterek között kialakuló kötött dinamikájú kapcsolatok tovább árnyalják a regény lélektani olvasatát. A kerettörténet elbeszélője és a belső történet narrátora több nézőpontból is párhuzamba állítható. Ebben a fejezetben a főszereplők paralel jellegzetességeire alapozó lehetséges értelmezéseket vizsgálom, valamint a főszereplőknek a mellékszereplőkkel létrejövő kapcsolati hálóját bemutatva elemzem a regény lélektani vonatkozásait. Azt kívánom alátámasztani, hogy a választott elbeszélésmód illeszkedik a regény analitikus interpretációihoz és a szereplők összetett viszonyrendszeréhez.

3.1 A főszereplők párhuzamosságának lélektani vonatkozásai a kerettörténet és a belső történet alapján

A *Nevetők*ben az extradiegetikus elbeszélő, Jenő és az intradiegetikus narrátor, Andor karaktere több ponton is párhuzamosságot mutat. Mint, ahogy erre már korábban is utaltam, a felidézett kerettörténetben a barátság okán, egy „furcsa, új élet”⁵⁷ kezdetén, Jenő viselkedése hasonulni kezd Andoréhoz. Jenő jellemének módosulásai minden esetben barátjához viszonyítva

⁵⁵ Uo., 57.

⁵⁶ Uo., 95.

⁵⁷ FÜST Milán, *Nevetők*, Budapest, Athenaeum, 1920, 12.

értelmezendők, Andor pedig ezzel ellentétes személyiségfejlődést mutat. Ennek hatására a fiatal évek emlékeiben gyakran elmosódik a határ a főszereplők között, melyet tovább nyomatékosít az extradiegetikus narrátor elbizonytalanító jellegű reflexiója: „Barátom, azonban, úgy látszik, inkább mértéket tartott, míg én a züllésbe egészen beleszedültem.”⁵⁸ Egyfajta szerepcsere figyelhető meg, melyben Jenő züllése és Andor mértéktartása szétválaszthatatlan, ezt bizonyíthatja, hogy valójában csak az olvasó látja együtt a két karaktert. A regény elején található metalepszis is ezt a jelenséget vetíti előre: „Ha együtt láttál volna bennünket estefelé nyájas olvasó.”⁵⁹ A narratori kiszólásban tematizált kép az olvasás során ténylegesen megjelenik, az elbeszélő figyelemfelhívó szándéka pedig megkerülhetetlenné teszi a két karakter szinoptikus jellegét. A kerettörténetben egy összetett rész-egész viszony kerül bemutatásra, melyet a karakterek sajátos „részesedéstudata” még inkább elmélyít:⁶⁰

– És mit akarsz tőlem?

– Azt akarom, hogy te is tudd! – szólt gyorsan és mohón s a szemembe nézve megfogta a karomat. Tekintete lázasan égett rajtam s az érintésétől majdnem önkívületbe estem. Azonban ez csak egy másodperc ezredéig tarthatott, mert magamhoz térve rögtön tisztázni tudtam magam előtt helyzetemet. Nyugodt mozdulattal vontam el a karomat s így szóltam:

– Azt akarod, hogy én is részes legyek benne?

– Azt! válaszolta ugyanolyan mohón és habozás nélkül.⁶¹

A keretnarrátor „osztzkodó” ragaszkodása a gyilkosság történetének megismerése után a „pillanatok alatt szinte azonosítottam magam vele, – szinte hozzá menekültem bátorításért és támogatásért bűnömbe...”⁶² sorokban is megmutatkozik.⁶³ Ebben a jelenetben is egyfajta szerepcserét láthatunk, melyben Jenőt lázas rohamok kínozzák az Andor iránt érzett „rokonszenv és együttérzés”⁶⁴ hatására. Jenő akkor lesz „igazi bűntárs”⁶⁵, amikor az utolsó korábban is említett, kifordított jelenetben felpofozza barátját. Ennek során felmerül az az értelmezési lehetőség, hogy akár ő is okozója, részese lehetett Andor halálának. Az

⁵⁸ Uo., 15.

⁵⁹ Uo., 7.

⁶⁰ BORI Imre, *A prózaíró Füst Milán* = B. I., *Prózatörténeti tanulmányok*, Budapest, Akadémiai, 1993, 187.

⁶¹ FÜST Milán, *Nevetők*, Budapest, Athenaeum, 1920, 50.

⁶² Uo., 114.

⁶³ URBANIK Tímea, *Téma és technika alakváltozásai Füst Milán Nevetők és A feleségem története című műveiben*, Parnasszus, 2010, 82.

⁶⁴ FÜST Milán, *Nevetők*, Budapest, Athenaeum, 1920, 114.

⁶⁵ Uo., 115.

emberellenes cselekedet, a gyilkosság traumatikus érzelmi sokként végérvényesen torzítja mindkét szereplő személyiségét.

A *Nevetők* lezárása egy analitikus interpretációt kínál, mely még inkább összefűzi az extradiegetikus és az intradiegetikus elbeszélő szólamait:⁶⁶

Kétségtelen, hogy őt szerettem legjobban embertársaim közt s nem fogok senkit többé úgy szeretni, mint őt... ki a messzeségből némely nap úgy tűnik már nekem, mintha nem is élt volna, mintha rég elhamvadt fiatalságom, – mintha én magam lettem volna ő.⁶⁷

Ez a részlet felveti azt a lélektani értelmezési lehetőséget, amelyben Jenő és Andor egy ember két tudatállapotának tekinthető.⁶⁸ A narrátorok illékony lelki állapotai halvány tükörképekként hatnak, mely jelenség Jenő és Andor személyiségének egymásba olvadását vetheti fel. A két szereplő alakmásként való értelmezése a doppelgänger-jelenséggel kapcsolható össze.⁶⁹ Ezen motívum kapcsán Babits Mihály *A gólyakalifa*⁷⁰ című műve releváns párhuzamot jelenthet, melynek hőse, hasonmása „emléke ellen”⁷¹ küzd. *A gólyakalifa* egyértelműen elválasztott, jóra és rosszra elkülönülő tudatállapotokat jelenít meg⁷²:

[E]gyazon lélek ez a kettő, s ha elszakadtak is egy időre, most összeömlöttek, emlékeik azonosak, és – ez a borzalom éppen – jellemük, mélyük is azonos, csak kívülről tűnik fel egészen másnak, belülről érzem, hogy az utálatos díjnak alapjában szintén én vagyok, én vagyok más burkolatban, más körülmények között. Mikor a díjnak emléke ellen harcolok, akkor voltaképp ennenmagam ellen harcolok, az én rossz énem ellen.⁷³

A *Nevetők*ben azonban a személyiséghasadás nincs ilyen élesen kijelentve. Korántsem biztos, hogy egy ember két elválasztható „én-állapota” kerül bemutatásra, ez csak az egyik értelmezési alternatíva. A regény személyiség-lélektana változatos, hiszen a különböző szövegváltozatok közül az 1918-as és az 1920-as kiadás főleg a pszichologizáló értelmezést közvetíti, melyben a szereplők különféle érzelmi traumák, válságok hatására mutatnak tulajdonságaikban hasonlóságokat.⁷⁴ A kötet minden változatában illékony titokként jelenik meg a személyiség,

⁶⁶ SCHEIN Gábor, *Nevetők és boldogtalanok. Füst Milán művészete 1909–1927*, Budapest, Akadémiai, 2006, 285.

⁶⁷ FÜST Milán, *Nevetők*, Budapest, Athenaeum, 1920, 119.

⁶⁸ GRENDÉL Lajos, *A modern magyar irodalom története. Magyar líra és epika a 20. században*, Pozsony, Kalligram, 2019, 154.

⁶⁹ SCHEIN Gábor, *Egy átírás története* = S. G., *Füst Milán*, Budapest, Jelenkor, 2017, 407.

⁷⁰ BABITS Mihály, *A gólyakalifa*, Budapest, Osiris, 2006. Online forrás = <https://mek.oszk.hu/00600/00600/html/> (Utolsó letöltés: 2022. 11. 23.)

⁷¹ *Uo.*, 50.

⁷² RÓNAY László, *A gólyakalifa – Babits, Bergson, Freud*. It, 1984/3., 666–676.

⁷³ BABITS Mihály, *A gólyakalifa*, Budapest, Osiris, 2006.

⁷⁴ SCHEIN Gábor, *Egy átírás története* = S. G., *Füst Milán*, Budapest, Jelenkor, 2017, 413.

mely kiismerhetetlen, ezáltal sosem lesz teljes egészében feltárható.⁷⁵ Ennek okán válik a narrátorok meghatározó közös vonásává a megbízhatatlanság, mely Jenő és Andor szólamában is egyaránt meghatározó.⁷⁶ A keret elbizonytalanító szándékát az emlékek homályosságára való utalások ekképp hangsúlyozzák: „a lassan elmerülnek előlem végképen, köddé foszlanak”⁷⁷, „köd ereszkedik a szemeim elé s nem látok egészen tisztán”.⁷⁸ Ezáltal a narrátorok által elmondottak minden esetben megkérdőjelezhető féligazságoknak tekinthetők. A tisztán látás hiányának képét a belső történet narrátora tovább fokozza a következő megszólalásával: „Egy tükörbe bámultam bele, de nem láttam semmit.”⁷⁹ Ez alapján Andor személyének képe csak egy láthatatlan tükröződés, mely a nemtudás, a töredezettség jellegzetességeit mélyíti el.⁸⁰ A harmadik, 1949-es szövegvariáns betoldásában az „úgy látszik, ködösek lettek a szemeim”⁸¹ reflexió is rájátszik erre. A *Nevetők*ben gyakori az elbizonytalanítás, sokszor megkérdőjeleződik a szereplők élményszerűsége, melynek kapcsán a megörülés egyik tünete lehet a töredezett személyiség, bomlott tudatállapot kialakulása. A két főszereplő egymás torz tükröképeként tűnik fel, mely implicit módon a belső történetben is megmutatkozik. Az első szövegváltozatban ez az értelmezés nyomatékosabban megjelent, Andor „beszélgettem magamban akkor történetesen éppen veled, édes öregem”⁸², „amilyen az egyik, olyanná válik a másik”⁸³ kijelentéseiben. A szövegváltozatok közötti különbségek arra világítanak rá, hogy az első két változatban nagyobb hangsúly helyeződik a hasonmás-toposzra, míg az 1949-es változatban inkább a valóság elhomályosítására, a személyiség „titokként” való megjelenítésére szolgálnak a módosítások.⁸⁴

Ezek alapján megállapítható, hogy a kerettörténet és a belső történet is egyaránt tartalmaz olyan elemeket, melyek lehetővé teszik az analitikus értelmezést. Ezt mélyítik el az elbeszélők által kurzívval kiemelt szavak, kifejezések; „ő ilyennek *akar* látszani”⁸⁵, „úgy sem *lehet* egy vélemény soha”⁸⁶, „rögtön egy *másik* hang is indult belőlem kifelé”⁸⁷. Az utolsó bekezdés által

⁷⁵ GINTLI Tibor főszerk., *Magyar Irodalom*, Budapest, Akadémiai, 2010, 708.

⁷⁶ SCHEIN Gábor, *Nevetők és boldogtalanok. Füst Milán művészete 1909–1927*, Budapest, Akadémiai, 2006, 292.

⁷⁷ FÜST Milán, *Nevetők*, Budapest, Athenaeum, 1920, 21.

⁷⁸ *Uo.*, 118.

⁷⁹ *Uo.* 119.

⁸⁰ SCHEIN Gábor, *Egy átírás története* = S. G., *Füst Milán*, Budapest, Jelenkor, 2017, 412.

⁸¹ FÜST Milán, *Szakadékok*, Budapest, kiadó, 1949, 219.

⁸² FÜST Milán, *Nevetők*, Nyugat/6, 1918, 124.

⁸³ *Uo.*, 87.

⁸⁴ SCHEIN Gábor, *Nevetők és boldogtalanok. Füst Milán művészete 1909–1927*, Budapest, Akadémiai, 2006, 291.

⁸⁵ FÜST Milán, *Nevetők*, Budapest, Athenaeum, 1920, 42.

⁸⁶ *Uo.*, 43.

⁸⁷ *Uo.*, 52.

felkínált lélektani interpretáció is összefűzi a regény keretét és belső történetét.⁸⁸ A megválasztott elbeszéléstechnika, az extradiegetikus és intradiegetikus szólam összetettsége jól illeszkedik a regény lélektaniságához, hiszen a halvány emlékképek feltárása által széttartó személyiségváltozatok jönnek létre. A regény szövege pedig maga is változékony, akárcsak a szereplők személyisége, és más-más igazságtartalmú értelmezési lehetőségeket kínál, melyekből nem tudunk egy állandó, örökérvényű elemzést megalkotni.

3.2 A szereplők viszonyainak hierarchiája

A *Nevetők*ben a szereplők közötti alá-fölé rendeltség meghatározó összefüggéseket hordoz mind a lélektaniság, mind az elbeszéléstechnika szempontjából. A regényben egyik emberi kapcsolatot vizsgálva sem beszélhetünk kölcsönösségről, mellérendelő viszonyrendszeréről. Minden esetben az alá-fölé rendeltség függő viszonya érvényesül, mely kimerevíti a narratív szintek közötti kapcsolatokat is. A két narrátor emberi kapcsolataiban betöltött szerepeikben is párhuzamosságot fedezhetünk fel. A karakterek személyiségének változékonysága nincs hatással kapcsolataikra. A szereplők közötti hierarchia olyan állandóságot mutat a szövegben, mely a narratológiai szempontok fölé helyezkedik. Ennek aspektusait vizsgálom ebben az alfejezetben.

A kerettörténetben Jenő és Andor kapcsolatában egyértelmű hierarchiát láthatunk, melyben minden esetben Andor kerül magasabb hatalmi pozícióba. Az extradiegetikus elbeszélő, Jenő narratológiai szempontból fölényesebb helyzetben tűnik fel, hiszen az elbeszélők hierarchiájában ő az *elsődleges* narrátor, azonban a szereplők viszonyrendszerében rögzített, alárendelt státusa állandónak mutatkozik. Erre a keretnarrátor explicit módon reflektál az „okosabb, mint én”⁸⁹, „ő fölem kerekedett”⁹⁰, „diadalmaskodott fölöttem”⁹¹ szöveghelyeken, melyekre Jenőre utalnak. A korábban tárgyalt személyiség hasonulás jelensége is Jenő kiszolgáltatottságát támasztja alá. Jenő függése Andor személyétől olyannyira determinált, hogy amikor lehetősége lenne kitörni alávetettségéből, akkor sem tud érdemben felülkerekedni. Erre a legnyilvánvalóbb példa, amikor Andor egy alibi biztosítását kéri Jenőtől. Ebben a szituációban előnyösebb hatalmi helyzetbe kerülhetne, hiszen Andor kiszolgáltatott pozícióba kényszerül. Azonban a kapcsolatuk jellege ezen a ponton sem képes átfordulni:

⁸⁸ SCHEIN Gábor, *Egy átírás története* = S. G., *Füst Milán*, Budapest, Jelenkor, 2017, 407.

⁸⁹ FÜST Milán, *Nevetők*, Budapest, Athenaeum, 1920, 9.

⁹⁰ *Uo.*, 35.

⁹¹ *Uo.*, 42.

[E]l is árulhatsz...a kezében vagyok, – tette hozzá szinte biztatva. De én kiéreztem a szavaiból, hogy inkább azt akarja mondani, én vagyok a kezei közt – s hogy evvel a fordulattal meg akar ejteni. Valóban meg is ejtett.⁹²

Ebből is látható, hogy Jenő ragaszkodik a felette uralkodó Andorhoz, aki pedig Melával való kapcsolatában kerül hasonló pozícióba. Az emberi ragaszkodás függőségként merevíti meg a szereplők között kialakuló viszonyrendszert, így válik átjárhatatlanná a hierarchia Jenő, Andor és Mela karaktere között. A hármasegységet a fojtogatás kiszolgáltatottságának képe is még inkább összeköti. Jenő a kerettörténetben Andor kezei között érzi magát, fojtogatva. Andor a belső történetben megfojtja Melát, Andort viszont tette fojtja melankóliába, mely a szereplő halálához vezet. Andor a Mela iránti érzelmei által, a szerelem és vágyakozás hatására, „alattomosan és észrevétlenül”⁹³ kerül alsóbbrendű pozícióban. Ezt a jellegzetességet domborítják ki Andor „fölem kerekedett”⁹⁴, „Kezdtém őt utánozni”⁹⁵, „mindenben alárendelem magam neki”⁹⁶, „Mintha bennem élt volna”⁹⁷ sorai, melyek Melával való kapcsolatára vonatkoznak.

A regényben a mellékszereplők is a fennálló hierarchiát erősítik. A kapitány alakja például Andor alárendeltségét nyomatékosítja. „Dr. Sz. Z. vezérkari százados”⁹⁸ rangját tekintve is magasabb presztízzsel rendelkezik, mint ő. Nőügyeit pedig gúnyos mosoly fedi, mely az Andor által hallatott katatón nevetés ellentétpárjaként is felfogható. Az alá-fölé rendeltséget Andor ezen kapcsolatában is érzékeli. Ennek ellensúlyozása érdekében úgy tesz, mintha irányítaná a kapitány és Mela között kibontakozó viszonyt. Azonban ebben az esetben is csak elszenvedője lesz az eseményeknek: „megmaradó ember vagyok: egy elfoglalt szakember, a *férj*, akit nem ingerel minden kis kiruccanás.” Andor olyan tévképzetet, szerepjátékot alkot, melyben magát mint férjet, Melát mint feleségét és a kapitányt mint szeretőt képzei el. A férj és feleség szerepeinek felvétele a későbbiekben, az „Egyébként úgy viselkedtem máris, mint egy férj”⁹⁹, „T.-ben megebédeltünk. Meghitten, mint férj és feleség.”¹⁰⁰ szöveghelyeken is újra feltűnik. Az ehhez hasonló tévképzetek Andor mentális egészségének zavarait bizonyíthatják, melyre ő maga ekképp reflektál: „Néha pillanatokra ráébredtem a valóságra is”¹⁰¹. Bomlott

⁹² FÜST Milán, *Nevetők*, Budapest, Athenaeum, 1920, 113.

⁹³ *Uo.*, 59.

⁹⁴ *Uo.*, 59.

⁹⁵ *Uo.*, 60.

⁹⁶ *Uo.*, 61.

⁹⁷ *Uo.*, 71.

⁹⁸ *Uo.*, 72.

⁹⁹ *Uo.*, 99.

¹⁰⁰ *Uo.*, 104.

¹⁰¹ *Uo.*, 79.

tudatállapotának hatására „bosszúvágy és káröröm”¹⁰² uralkodik el rajta. Az érzelmi kötöttség szorítása számára is felismerhetővé válik. Ebből a helyzetből Andor „végleg szabadulni”¹⁰³ vágyik, és kitörésének kulcsát a gyilkosságban látja. Azonban a halál sem jelent előrelépést Andornak és pozícióvesztést Melának. Hiszen a nő halála révén is hatalmában tartja Andort, aki nem tud szabadulni a gyilkosság miatti gyötrő büntudattól. A gyilkosság történetének megismerése után Jenőtől is hasonló „Szabadulni akarok!”¹⁰⁴ kijelentést olvashatunk. Jenő szabadulásának lehetősége szintén a halálhoz köthető, mikor fizikailag végre Andor fölé kerül, az utolsó jelentben, ahol megpofozza. Azonban az alárendelő kapcsolatokból Andor halála csak részleges kiutat jelenthet. Andor részéről megválaszolatlan kérdés marad, hogy a halál hozhat-e tényleges megoldást az élet problémáira. Jenő sem szabadul meg igazán barátjától, annak halála után, a mérgező viszony emléke személyiségén is nyomot hagy. Egyikük sem tudja átlépni a fennálló kapcsolati rendszer határait, kétségbeesetten merevednek bele viszonyaikba. A menekvés lehetőségének kérdéskörét Andor tömör, „Nem lehet tőle megszabadulni”¹⁰⁵ konklúziója is lezártnak tekinti. Ezek alapján megállapítható, hogy a katartikus fordulópontok sem képesek megváltoztatni a szereplők közti hierarchia kötöttségét. Az alkalmazott elbeszéléstechnika, mely a regényt jól látható módon elkülöníti egy keret- és egy belső történetre, illeszkedik a karakterek között kialakuló átjárhatatlan viszonyrendszerhez. A kapcsolati háló kötöttsége egyrészt ellentétes a szereplők illékony személyiségének váltakozásaival, mivel a karakterek úgy őrzik meg hierarchikus pozíciójukat, hogy közben egymás közötti „szerepcseréket” hajtanak végre. Másrészt ebből a szempontból is párhuzamosságot figyelhetünk meg az extradiegetikus és az intradiegetikus narrátor szölamában, mivel az alá- fölé rendelés jelensége ciklikusan ismétlődik Jenő és Andor esetében is. Ez a kettős irányú folyamat is az elbizonytalanítás eszköze.

4. A *Nevetők* nyelvének bemutatása, a nevetés aspektusainak vizsgálata, formái, szerepe

A *Nevetők* című kisregényben az elbeszélésmód jellemzése kapcsán láthatóvá vált, hogy az elbeszélők megbízhatatlannak tekinthetők. A kerettörténet narrátorának és a belső történet elbeszélőjének homályos emlékeinek igazságtartalma megkérdőjelezhető. A narrátorok személyisége kiismerhetetlennek mutatkozik, ezáltal a hangsúly a lélek titkaira, az elmondhatatlanra helyeződik. A regényben leginkább csak a nevetés képes arra, hogy a

¹⁰² *Uo.*, 79.

¹⁰³ *Uo.*, 101.

¹⁰⁴ *Uo.*, 113.

¹⁰⁵ *Uo.*, 114.

legőszintébben feltárja a karakterek pillanatnyi lelkiállapotát.¹⁰⁶ A címadó nevetés a szöveg egészén végigvonulva képes többletjelentésekkel gazdagítani a lehetséges lélektani olvasatokat. A szereplők között kialakuló viszonyrendszer elemzése során pedig a kötöttség, az átjárhatatlanság jellegzetességét figyelhettük meg, mely egyértelműen hozzájárult a karakterek személyiségének torzulásához. A nevetés vizsgálata ebből a szempontból is fontos összefüggéseket hordoz, mivel ennek a kapcsolati hálónak a megerősítését szolgálja. Ebben a fejezetben a nevetés aspektusait vizsgálom az eddigi következtetésekre építve. Azt kívánom alátámasztani, hogy a regényben a nevetés a szereplők valós megnyilatkozásainak kifejezőeszköze.

A *Nevetők*ben egy komplex motivikus rendszer bontakozik ki, amelyet egyértelműen összekapcsolhatunk a keret- és a belső történet párhuzamos jellegével. Az extradiegetikus narrátor és az intardiegetikus elbeszélő szövegeit meghatározó nevetés a lélek aktuális állapotának legőszintébb kifejezőeszközeként válik. A korábban említett közös csínytevés, tréfálkozás során a főszereplők egy „elzárt és titkos”¹⁰⁷ világot hoznak létre, melynek alapeleme a közös nevetés. Ezek alapján elmondható, hogy Jenő és Andor párhuzamosságát a nevetés sorsközösséget teremtve erősíti meg.¹⁰⁸ Azonban a prototipikus humor és vicc fogalmaink, melyekben a nevetés örömforrásként jelenik meg¹⁰⁹ nem egyeztethetők össze a *Nevetők*ben feltűnő nevetéssel. A szövegben a tréfa motívuma újrakontextualizálódik, kifordul eredeti jelentéséből, így a tréfa által kiváltott nevetés hagyományos jelentésével is hasonló történik. A lélek elfojtott érzelmei nevetés formájában kerülnek legmeggyőzőbben felszínre, képet alkotva a szereplők személyiségének titkairól.¹¹⁰ A kerettörténetben erre a „fanyar mosollyal”¹¹¹, „sápadtan nagyokat nevetni”¹¹², „görcsös nevetések”¹¹³, „nevetése olyan volt, mint a fulldokló köhögés”¹¹⁴ szöveghelyek utalhatnak. A belső történetben a lelkiállapotot a „gúnyosan, gyötrődve felnevetett”¹¹⁵, „hahotázott a mélységes elkeseredés”¹¹⁶, „nyers nevetéssel”¹¹⁷,

¹⁰⁶ JUHÁSZ Erzsébet, *A Füst Milán-i nevetés*, Híd, 1988/4. szám., 961–966.

¹⁰⁷ FÜST Milán, *Nevetők*, Budapest, Athenaeum, 1920, 3.

¹⁰⁸ BABITS Mihály, *Bergson filozófiája*, Nyugat, 1910/14., Online forrás = <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00060/01702.htm> (Utolsó letöltés: 2022. 11. 23.)

¹⁰⁹ Henri BERGSON, *A nevetés*, Bukarest, Téka, 1992.

¹¹⁰ Sigmund FREUD, *A vicc és viszonya a tudattalanhoz*, ford. BART István = S. F., *Esszék*, Budapest, Gondolat, 1982, 251.

¹¹¹ FÜST Milán, *Nevetők*, Budapest, Athenaeum, 1920, 9.

¹¹² *Uo.*, 14.

¹¹³ *Uo.*, 32.

¹¹⁴ *Uo.*, 114.

¹¹⁵ *Uo.*, 55.

¹¹⁶ *Uo.*, 61.

¹¹⁷ *Uo.*, 73.

„fanyar nevetéssel”¹¹⁸, „örjöngve a nevetéstől”¹¹⁹ kifejezések jelölik. A nevetés ezen formákban való megjelenésével kapcsolatban minden esetben elmondható, hogy általa negatív, elnyomott érzelmek kerülnek kimutatásra.¹²⁰ Egyfajta titkos nyelvként tűnik fel, mely többletjelentésekkel bővíti a regény lélektani értelmezését.

A halál és a nevetés motívumának összekapcsolódását Andor saját halálának gunyoros fejtegetése kapcsán már említettem. Ez a két ellentétesnek tűnő fogalom a „halálra nevettük magunkat”¹²¹ kifejezéssel szétválaszthatatlan szintézisbe kerül, és több ponton is visszatér a szövegben. Például Andor annak hatására, hogy a kapitányék kinevették, gyilkolásra szánja el magát:

De aztán eszembe jutott a bicikli-jelenet s az, hogy akkor nevettek rajtam - s ki tudja, hányszor nevettek azóta [...] Meg kell ölnöm a kapitányt és Melát... ők megbántottak engem...¹²²

A kinevetés általi megaláztatottság okán Andorban gyilkos indulat ébred. A gyilkosság történetének elbeszélése során, pedig a „majdnem elnevettem magam”¹²³ sorok többször is megjelennek. A nevetés visszafojtása a gyilkosság elkövetésének folyamatos késleltetésével állítható párhuzamba. Valamint a regény végén, Andor halálának leírása során a kerettörténet narrátora a „megfagyott az arcomon a nevetés”¹²⁴ kifejezést használja, mely illeszkedik a jelenet groteszk tréfa-jellegéhez.

A nevetés a doppelgänger-jelenség kérdéskörét is áthatja. A korábbiakban tárgyalt lehetséges analitikus értelmezés tekintetében is fontos szempontot jelenthet a nevetés vizsgálata. A két szereplő egymás hasonmásaként való értelelmzésében a nevetés a bomlott tudatállapot, az örület egyik tüneteként tűnik fel.¹²⁵ A regény szövegváltozataiban az első kiadás és az 1949-es változat között azt a különbséget figyelhetjük meg, hogy a változtatások a tréfa, az örület és a valóság határának elhomályosítására törekszenek. Az 1949-es szövegváltozat tehát az elmondhatatlanságra helyezi a hangsúlyt,¹²⁶ például a kerettörténet cukrászda-jelenetében, ahol a vicc korábban is említett határsértését tapasztalhatjuk: „Mert ez már nem mulatság, ez már

¹¹⁸ Uo., 81.

¹¹⁹ Uo., 108.

¹²⁰ JUHÁSZ Erzsébet, *A Füst Milán-i nevetés*, Híd, 1988/4. szám., 963–964.

¹²¹ FÜST Milán, *Nevetők*, Budapest, Athenaeum, 1920, 11.

¹²² Uo., 86.

¹²³ Uo., 99.

¹²⁴ Uo., 118.

¹²⁵ JUHÁSZ Erzsébet, *A Füst Milán-i nevetés*, Híd, 1988/4. szám., 963.

¹²⁶ SCHEIN Gábor, *Nevetők és boldogtalanok. Füst Milán művészete 1909–1927*, Budapest, Akadémiai, 2006, 290.

valami más, ez már határán van a dolgoknak és közeljár olyasvalamihez...”¹²⁷ Az elbizonytalanítás a szövegváltozások során fokozódik. A túlfeszített tréfa jelensége Jenő reflexiójában is megnyilvánul: „S mármost ami azt illeti: voltaképp én még ma sem tudom, mit tartsak erről az ügyről? Igazán ugratás volt-e vagy valami más?”¹²⁸ Ez a belső történet tekintetében mindegyik szövegváltozatban feltűnő jellegzetesség, melyben a racionalitás, a nemtudás és a nevetés összekapcsolódik:¹²⁹ „Hisz maga egy örült, –kacagott”¹³⁰. A gyilkosság történetének megismerése után a nevetés és örület állapota visszavonhatatlanul összemosódik. Jenő „kóros nevetési ingert”¹³¹ érez, a valóság és a képzelet határa végképp elhalványulni látszik számára. Lázálmok kínozzák, melyekben Andor katatón nevetéséhez hasonlatos „gépies”¹³², monoton nevetés lesz rajta úrrá. Erre az állapotra a következő sorok is utalnak: „hangosan, görcsösen, őrjöngve nevetek”¹³³, „elkezdttem álmomban nevetni, iszonyún nevettem.”¹³⁴ Ezek alapján megállapítható, hogy a nevetés közösség teremtő ereje teszi cinkostársakká Jenő és Andor karakterét,¹³⁵ akik ezen túl az örület állapotában is a nevetés útján osztoznak meg. Az örült nevetés jelenléte tehát az analitikus nézőpontot egészítheti ki, a fogalmak határának elmosódása pedig az emlékező nyelv bizonytalanságát nyomatékosítja.

A regényben a szereplők között felállított szilárd viszonyrendszer szempontjából is fontos megvizsgálni a nevetés jelenségét. A bergsoni nevetés fogalom ellentétes a kisregény nevetés definíciójával,¹³⁶ azonban a „nevetségesség” tekintetében láthatunk összefüggéseket. Bergson szerint a komikum forrása az élet szituációiban megjelenő mechanikusság, gépies merevség,¹³⁷ mely párhuzamba állítható a regényben kialakított merev kapcsolati hálóval. Ennek nyomán pedig egyértelművé válik, hogy a karakterek között kibontakozó nevetések a fennálló hierarchikus viszonyokat erősíthetik meg. Jenő és Andor viszonylatában a nevetés a két szereplő párhuzamosságát árnyalja, valamint Jenő alávetettségét fokozza, azáltal, hogy Jenő Andorhoz hasonulva kezd el tréfálkozni, nevetni és megörülni. Az utolsó jelentben pedig

¹²⁷ FÜST Milán, *Szakadékok*, Budapest, Révai, 1949, 143.

¹²⁸ *Uo.*, 145.

¹²⁹ SCHEIN Gábor, *Egy átírás története* = S. G., *Füst Milán*, Budapest, Jelenkor, 2017, 413.

¹³⁰ FÜST Milán, *Nevetők*, Budapest, Athenaeum, 1920, 87.

¹³¹ *Uo.*, 115.

¹³² *Uo.*, 118.

¹³³ *Uo.*, 116.

¹³⁴ *Uo.*, 117.

¹³⁵ Henri BERGSON, *A nevetés*, Bukarest, Téka, 1992, 46.

¹³⁶ JUHÁSZ Erzsébet, *A Füst Milán-i nevetés*, Híd, 1988/lapszám., 962.

¹³⁷ FÜST Milán, *Nevetők*, Budapest, Athenaeum, 1920, 25.

letörölhetetlenül Jenő arcára fagy a nevetés, ami Andor személyiségének volt a meghatározó vonása.¹³⁸

Mela szólamát, melyben a mosoly és a nevetés váltakozva jelenik meg, az intradiegetikus narrátor beszéli el. Mela mosolya sok esetben félelmet közvetít: „zsenántan mosolygott”¹³⁹, „fájdalmasan mosolygott”¹⁴⁰, „kínosan mosolygott”.¹⁴¹ A belső történet narrátora a mosolygásra ekképp reflektál: „Hiszen tudod engem minden mosoly mennyire ingerel.”¹⁴² Mela mosolya, Andor számára a csábítás egyik eleme, ugyanakkor emellett ki is emeli, hogy Melával folytatott viszonyában „mosolygó falba”¹⁴³ ütközött. Mela részéről tehát a mosoly egyfajta védekező mechanizmusként szolgál, mely falat húz kettőjük közé. Andor mosolya viszont sosem őszinte, személyiségének torzulását írja le az „eszelős mosollyal”¹⁴⁴ kifejezés. Mela esetében a nevetés is a félelem érzelmének kifejezésére szolgál: „Kitől fél? - kérdeztem vidáman s megmutattam neki revolveremet. – Magától! – mondta nevetve s aztán nagyon elpirult.”¹⁴⁵ Ezen kívül Mela nevetése több helyen Andor megaláztatottságát, alárendeltségét nyomatékosítja. Erre a „kicsinylően felnevetett”¹⁴⁶, „szégyenkező nevetéssel”¹⁴⁷ kifejezések adhatnak példát. Ez a jelenség a mellékszereplők szempontjából is érvényesíthető, például Mela a kapitány nőügyeiről „gúnyosan mosolyogva, cinikusan”¹⁴⁸ beszélt, mely Andor nőkkel kialakított kapcsolatainak szempontjából alárendelő gesztusnak tűnhet.

Ezek alapján megállapítható, hogy a *Nevetők* című regényben a nevetés a szöveg több szintjén válik a hazugság nélküli kommunikáció nyelvévé, mely a nyelven túli érzelmeket hívatott kifejezni.¹⁴⁹

5. Összegzés

A *Nevetők* című kisregény elbeszéléstechnikájának elemzése során megállapíthatóvá vált, hogy a narratív szintek között motivikus szinten az ellentétességen túl párhuzamosságot is felfedezhetünk. Visszatérő motívumok például a csalás és a csínytevés, a csavargás, a züllés,

¹³⁸ JUHÁSZ Erzsébet, *A Füst Milán-i nevetés*, Híd, 1988/4. szám., 966.

¹³⁹ FÜST Milán, *Nevetők*, Budapest, Athenaeum, 1920, 68.

¹⁴⁰ *Uo.*, 70.

¹⁴¹ *Uo.*, 94.

¹⁴² *Uo.*, 59.

¹⁴³ *Uo.*, 82.

¹⁴⁴ *Uo.*, 57.

¹⁴⁵ *Uo.*, 105.

¹⁴⁶ *Uo.*, 75.

¹⁴⁷ *Uo.*, 97.

¹⁴⁸ *Uo.*, 73.

¹⁴⁹ JUHÁSZ Erzsébet, *A Füst Milán-i nevetés*, Híd, 1988/4. szám., 964.

az állatiasság, valamint a vágyakozás okozta érzelmek is. Az extradiegetikus és az intradiegetikus narrátor szólamai közötti hasonlóságok lehetővé teszik azt a lélektani értelmezést, melyben Jenőt és Andort egy ember két tudatállapotának tekinthetjük. A választott elbeszélésmód, mely keret- és belső történetre osztja a szöveget, illeszkedik az osztott személyiség, a töredezett tudatállapot lehetséges olvasatához. Az egységesség képzetéhez járul hozzá a szereplők között húzódó kötött viszonyrendszer, mely megmerevíti a szereplők hierarchiáját, ugyanakkor a személyiség állandó változása által szerepcserék mennek végbe a karakterek között, így sajátos, kétirányú mozgásról beszélhetünk. Ebből azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a személyiség teljes egészében sosem válik megismerhetővé, mindig titokként aposztrofálódik. A regény szerkezete egyszerre kötött és átjárhatatlan, mégis folyamatos változékonyságot mutat. A szöveg és a narratív mozgások vizsgálata során nem juthatunk egyértelmű következtetésekre, mivel az elbizonytalanítás, a kiismerhetetlenség jellegzetesen áthatja mind a keret-, mind a belső történetet. A három vizsgált szövegváltozatból kiderül, hogy a legkésőbbi, az 1949-es kiadás törekszik a legjobban arra, hogy a valóságot elhomályosítsa. Ez a jellegzetesség is összefüggésbe hozható a lélek megismerhetetlenségének problematikájával. A regényben alkalmazott nevetés a szöveg több vizsgált szintjén is többletjelentéseket hordoz. A motivikus rendszer szempontjából a nevetés az ellentétnek tűnő fogalmak összekapcsolását képes megvalósítani, illetve még inkább részletezi az extradiegetikus és az intradiegetikus narrátor közötti párhuzamosságot. A nevetés visszatérő motívuma képes egységet teremteni a kerettörténet és a belső történet között, ennek nyomán pedig a lélektani olvasat szempontjából is új összefüggéseket fedezhetünk fel. Ugyanakkor a nevetést a szereplők között kialakuló viszonyrendszer megmerevítésének eszközének is tekinthetjük.

Megállapítható, hogy a *Nevetők* című kisregény sajátos elbeszéléstechnikája, motívumhálózata, lélektani vetületei és szereplői közötti viszonyrendszere egy összetett egységet alkot, melynek fontos szervezőelve a mindezeket átjáró nevetés jelensége.

Bibliográfia

Primer irodalom

BABITS Mihály, *A gólyakalifa*, Budapest, Osiris, 2006. Online forrás = <https://mek.oszk.hu/00600/00600/html/> (Utolsó letöltés: 2022. 11. 23.)

Fjodor Mihajlovics DOSZTOJEVSZKIJ, *Bűn és bűnhődés*, Budapest, Syllabux, 2016.

FÜST Milán, *Nevetők*, Nyugat, 1918/6.

FÜST Milán, *Nevetők*, Budapest, Athenaeum, 1920.

FÜST Milán, *Szakadékok*, Budapest, Révai, 1949.

FÜST Milán, *Feleségem története*, Budapest, Fekete Sas, 2010.

Henri BERGSON, *A nevetés*, Bukarest, Téka, 1992.

Szakirodalmak

ANGYALOSI Gergely, *Az életmű egysége – Füst Milánról* = A. G., *Az állandó és a változó*, Budapest, kiadó neve, 2020, 135–153.

BABITS Mihály, *Bergson filozófiája*, Nyugat, 1910/14., Online forrás = <https://epa.oszk.hu/00000/00022/00060/01702.htm> (Utolsó letöltés: 2022. 11. 23.)

BORI Imre, *A prózaíró Füst Milán* = B. I., *Prózatörténeti tanulmányok*, Budapest, Akadémiai, 1993, 181–224.

Gérard GENETTE, *Narrative Discourse. An Essay in Method*, Ithaca–New York, Cornell University Press, 1980.

GINTLI Tibor főszerk., *Magyar Irodalom*, Budapest, Akadémiai, 2010.

GRENDL Lajos, *A modern magyar irodalom története. Magyar líra és epika a 20. században*, Pozsony, Kalligram, 2019, 153–156.

JUHÁSZ Erzsébet, *A Füst Milán-i nevetés*, Híd, 1988/4. szám., 961–966.

RÓNAY László, *A gólyakalifa – Babits, Bergson, Freud*, It, 1984/3., 666–676.

SCHEIN Gábor, *Egy átírás története* = S. G., *Füst Milán*, Budapest, Jelenkor, 2017, 395–416.

SCHEIN Gábor, *Nevetők és boldogtalanok. Füst Milán művészete, 1909–1927*, Budapest, Akadémiai, Budapest, 2006.

Sigmund FREUD, *A vicc és viszonya a tudattalanhoz*, ford. Bart István = S. F., *Esszék*, Budapest, Gondolat, 1982, 23–252.

SZABÓ Gábor, *Napozz Holddal! – analízis. Füst Milán: Nevetők = „egy csonk maradhat”*. *Tanulmányok az 1920-as évek magyar irodalmából*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, HORVÁTH Csaba, SZITÁR Katalin, TÖRÖK Lajos, Ráció, 2004, 170–178.

URBANIK Tímea, *Téma és technika alakváltozásai Füst Milán Nevetők és A feleségem története című műveiben*, Parnasszus, 2010, 78–88.